

ПОРУШЕННЯ «СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЗАКОННОСТІ» ПРИ УТВЕРДЖЕННІ РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945 – 1954)

У статті на основі невідомих та маловідомих документів висвітлюється одна із складових процесу утвердження радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН – порушення соціалістичної законності. Виокремлюються основні види порушень та робиться спроба з'ясувати масштабність цього явища. Доведено, що наявність повторюваності злочинів зумовлювалася відсутністю покарань, а іноді й заохоченням керівництвом постійних порушень.

Ключові слова: ОУН, Карпатський край, соціалістична законність, радянська адміністрація.

Ilnytsky V. The «socialist legality» violation during the Soviet administration statement in the OUN Carpathian region (1945 – 1954). On the basis of unknown and little-known document one of the Soviet administration strengthening process' components in the OUN Carpathian region – of the socialist legality violations are highlighted in the article. The main violations' types are distinguished and an attempts was made to ascertain the magnitude of this phenomenon. It is proved that the recurrence presence was determined by the lack of crimes punishment, and sometimes by encouraging guidance permanent disorders.

Key words: OUN, Carpathian region, socialist legality, the Soviet administration.

Ільницький В. Нарушение «социалистической законности» при утверждении советской администрации в Карпатском крае ОУН (1945 – 1954). В статье на основе неизвестных и малоизвестных документов освещается одна из составляющих процесса утверждения советской администрации в Карпатском крае ОУН – нарушение социалистической законности. Выделяются основные виды нарушений и делается попытка выяснить масштабность этого явления. Доказано, что наличие повторяемости преступлений обусловлена отсутствием наказаний, а иногда и поощрением руководством постоянных нарушений.

Ключевые слова: ОУН, Карпатский край, социалистическая законность, советская администрация.

Постановка проблеми. Із вигнанням німецьких окупантів збройна боротьба на теренах Карпатського краю ОУН не припинилася. Відновлення радянського режиму супроводжувалося формуванням репресивно-карального апарату (у ряді випадків приїжджали уже сформовані органи), який місцеве населення сприймало як інструмент окупації. Тому офіційне радянське керівництво постійно відчувало неприязне ставлення західноукраїнців. До цього також спричинилася жорстока поведінка окремих представників офіційної влади. Відверта надія радянського керівництва на швидке придушення визвольного руху була хибною. Зміцнення позицій радянської влади у краї відбувалося лише завдяки діяльності репресивно-карального апарату.

Аналіз досліджень. Питання порушень соцзаконності знайшло досить широке висвітлення у низці історичних праць та збірниках документів. Серед них виділимо комплексні дослідження з історії українського визвольного руху І. Біласа [1; 2], А. Кентія [33], Ю. Киричука [34], А. Русначенка [38], В. Сергійчука [39; 40; 41]. Однак узагальнене дослідження про існування цього явища у Карпатському краї ОУН відсутнє. Саме

тому метою статті є з'ясувати основні напрямки та масштаби порушення соціалістичної законності, виокремити причини.

Виклад основного матеріалу. У процесі утвердження радянської влади та боротьби проти ОУН і УПА радянські репресивні органи масово порушували так звану «соціалістичну законність». Поняття соціалістична законність досить умовне і широке. Під нього підпадали, починаючи від порушень, постійних пограбувань, незаконних затримань, фальсифікацій кримінальних справ, катувань, закінчуючи масовими (незаконними, без суду і слідства) розстрілами, звалтуваннями тощо. Дослідник українського визвольного руху В. Сергійчук вважає, що на окремих етапах боротьби з українським національно-визвольним рухом радянський режим не звертав уваги на ці види злочинів, навіть більше їх заохочував. Уже 20 червня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний за результатами перевірки діяльності органів УМВС у Дрогобицькій області повідомляв: «У ряді райвідділів УМВС викриті серйозні недоврахування агентури в оперативній роботі, виявлені факти грубого порушення радянської законності, п'янства і морального розладу окремих оперативних працівників» [1, 268]. До числа умов, що сприяли скоєнню працівниками каральних органів зловживань та злочинів, необхідно віднести не тільки відсутність контролю з боку керівництва і начальників, а й неефективне здійснення прокурорського нагляду за їхньою діяльністю, а в більшості випадків – повна його відсутність. Нерідко працівників, звільнених з органів прокуратури у східних областях УРСР та інших республіках за систематичні порушення законів, направляли на роботу до західних областей. Це призводило до повного беззаконня, свавілля, яке творилося у Карпатському краї ОУН [39, 14]. Наприклад, 26 червня 1944 року на посаду помічника прокурора Чернівецької області було призначено тричі судимого громадянина, до того ж два останніх покарання на момент призначення він не відбув [1, 268].

Внаслідок такого вмілого добору спеціалістів в органах прокуратури західних областей створилася обстановка справжньої антизаконності. До речі, сам наглядовий орган – прокуратура не відзначалася якісною відмінністю від органів МВС і МДБ. У жовтні 1946 року за зловживання службовим становищем і систематичне привласнювання майна, вилученого в арештованих громадян, був усунений з посади прокурор Дрогобицької області [1, 268]. А голова Військового трибуналу Петров відверто порушував «соцзаконність» навіть проти колишніх працівників МВС, вибиваючи з них покази (під час судових засідань вони зізналися, що свідчення від них отримували через тортури) [4, 32]. Серйозною причиною беззаконня з боку представників окупаційної влади було те, що вони відчували повну безкарність за свої злочини.

Протягом 1945 – 1946 рр. в Івано-Франківській області лише офіційно було зафіксовано 210 фактів «порушення соціалістичної законності», однак за це до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 8 осіб. Решта епізодів були лише дисциплінарними покараннями [1, 268; 42, 8]. Всього, лише за офіційними доповідними райпрокурорів Дрогобицької області, станом на 6 червня 1945 р. зафіксовано 27 випадків порушення «соцзаконності», у тому числі органами НКВС – 18 та 8 – органами НКДБ [30, 157зв.]. Із справ про порушення «соціалістичної законності» за період з 1 січня до 1 липня 1945 р. 40,9 % – це справи про самовільні розстріли, 18 % – побиття й інші злочини проти особи, 22,7 % – незаконне заволодіння майном, 9 % – застосування фізичних методів впливу під час слідства, 9 % – незаконні арешти та обшуки [30, 230]. Найбільше, 75 %, «революційну законність» порушували працівники НКВС, передусім у Славському і Підбузькому районах, а по лінії НКДБ у Турківському районі [30, 233]. Загалом у Дрогобицькій області за січень-липень 1945 р. було здійснено 125 порушень

«соцзаконності» [35, 473–474]. Тільки в 1946 р. до кримінальної та адміністративної відповідальності було притягнуто у 49 справах 72 особи, з них передано до суду 22 особи. У 1947 р. притягнуто 8 співробітників за порушення «соцзаконності» у 5 справах. З них передано до суду Військового трибуналу 2 особи [4, 53].

Всього за період від часу визволення по грудень 1944 р. тільки у Дрогобицькій області було притягнуто 42 співробітників НКДБ до відповідальності в дисциплінарному порядку (з них 3 зловживання службовим становищем, 23 халатне ставлення до службових обов'язків, 12 п'янство і морально-побутове розкладення, 2 хуліганство, 2 інші проступки) [25, 10]. Однак статистика і констатація фактів нічого не давали, порушення тривали. За період з червня 1944 р – по 15 березня 1945 р. було здійснено 72 злочини (3 зловживання службовим становищем, 35 халатне ставлення до службових обов'язків, 22 п'янство, 2 хуліганство, 10 інші) [24, 28].

У першому кварталі 1945 р. особливою інспекцією ОК УНКДБ Дрогобицької області у дисциплінарному порядку притягнуто до відповідальності 37 співробітників УНКДБ і периферійних органів (14 халатне ставлення до служби, 2 порушення революційної законності, 1 прояв боягузтва, 2 хуліганство, 10 п'янство і моральний розклад, 2 втрата зброї, 6 інші проступки). З них винесено вироки по адміністративній лінії на 33 осіб, на решту 4 співробітників матеріали направлені в НКДБ УРСР для розслідування [22, 1зв.–2, 15]. У 2 кварталі 1945 р. особливою інспекцією ОК УНКДБ Дрогобицької області всього до відповідальності у дисциплінарному порядку притягнуто 43 співробітники УНКДБ і периферійних органів НКДБ та до кримінальної відповідальності 7 осіб [22, 28].

Загалом у 1946 р. всього було притягнуто до кримінальної і адміністративної відповідальності по 49 справах 72 осіб, із них передано у суд 22 особи. У тому числі: 1 квартал кримінальні (5 справ, по яких проходило 6 співробітників), адміністративні (13 справ, по яких проходило 19 співробітників), 2 квартал кримінальні (6/7), адміністративні (7/11), 3 квартал кримінальні (5/9), адміністративні (12/19), 4 квартал (-/-), адміністративні (1/1). Підсумок: кримінальні 16/22, адміністративні 33/50 [4, 53].

У 1947 р. ВТ за скоєння військових злочинів було засуджено 192 офіцерів, сержантів і особового складу прикордонних відділів УМДБ, УМВС і міліції, скоєння інших злочинів – 36 осіб [31, 26]. До військовослужбовців, засуджених у 1947 р., ВТ застосовував такі міри покарання: присуджені до умовної відповідальності – 9 осіб; направлені у дисциплінарні батальйони – 19 осіб; засудження до 3 років – 60 осіб; до 5 років – 45 осіб; до 10 років – 32 особи; на 10 років – 22 особи; до 25 років – 5 осіб. Всього 192 особи [31, 27]. У 3 кварталі 1948 р. у проваджені ВТ знаходилися 224 кримінальні справи, з яких розглянуто з винесенням вироку 183 справи, відправлено на дослідження 9 справ, передано по підсудності 2 справи і 30 справ знаходилися у залишку [31, 143]. За злочини про порушення так званої «соцзаконності» у 2 кварталі 1948 р. було засуджено 23 особи [31, 150]. У 3 кварталі 1948 р. було суджених 14 (93,3%) військовослужбовців на термін від 10 до 25 років [31, 151].

За даними прокурорів областей УРСР, у січні 1948 р. було задокументовано 53 випадки правопорушень, вчинених 68 працівниками МВС, МДБ і військовослужбовцями військ МВС та МДБ. Скоєно злочинів у січні 1948 р.: 9 – у західних областях, 7 – у східних, 3 – збройні сили. Разом 19 або 35% [36, 187]; злочини, скоєні в попередні місяці, але викриті в січні 1948 р., 13 – у західних областях, 14 – у східних, 7 – збройні сили. Разом 34 або 64,2%. Разом у західних областях – 22 /41,5%, у східних областях – 21/39,7%, збройні сили – 10/18,8%. Разом 53 або 100%. Таким чином, дані свідчать про тенденцію

зростання злочинів: у порівнянні з попереднім місяцем (в якому був 51 випадок), загальна кількість злочинів збільшилася на 2, а кількість злочинів із попередніх місяців, але викритих у січні 1948 р., збільшилася на 2 випадки (у грудні 1947 р. їх було 32, у січні 1948 р. – 34). Усього викрито злочинів у січні 1948 р.: Станіславській – 8 по МВС, 2 МДБ; Дрогобицькій – 2 по МВС, 0 МДБ; Разом 16 по МВС, 6 МДБ. У тому числі, скоєних у 1948 р.: Станіславській – 3 по МВС, 0 МДБ; Дрогобицькій – 2 по МВС, 0 МДБ. Разом 9 по МВС, 0 МДБ. Тобто найбільше порушень відбувалося у Станіславській, Тернопільській та Рівненській, а ще по структурі МВС [36, 188]. Станіславській – 6 вбивств та поранень; 0 незаконні затримання і побиття; 0 гвалтування, 3 крадіжки, 0 незаконні вилучення майна; 1 інші злочини; відповідно Дрогобицька – 1/1/0/0/0. Разом 8/36,4% вбивства та поранення; 7/31,8% незаконні затримання побиття; 1/4,5% гвалтування, 3/13,7% крадіжки, 1/4,5% незаконні вилучення майна; 2/9,1% інші злочини. Отже, ці дані свідчать, що найбільш поширеними видами правопорушень залишалися вбивства, поранення, побиття, що складало 15 випадків, або 68,2%. Характерною ознакою цих злочинів було те, що з 22 порушень (23 порушники) 11 здійснювалися п'яними співробітниками МВС. За посадовим статусом означені 23 порушники розподілялися: заступник начальника райвідділу – 1 (або 4,3%), оперуповноважених – 9 (39,1%), дільничних уповноважених – 7 (30,5%), міліціонерів – 6 (26,1%); за партійною приналежністю: членів і кандидатів ВКП (б)У – 10 (або 43,5%), членів ВЛКСМ – 3 (13%), безпартійних – 10 (43,5%) [36, 189]. Всього за 1946 – 1947, 1 квартал 1948 р. – 214 злочинів, з них 1946 р. – 17, 1947 р. – 159, 1 квартал 1948 р. – 38. У Дрогобицькій області – 15/0/11/4; Закарпаття – 4/0/4/0; Станіславська – 11/1/6/4; Чернівецька – 4/0/3/1 [36, 232].

Порушення соціалістичної законності мали місце і надалі. Так, за 1949 р. у західних областях УРСР тільки за офіційними даними мали місце 29 випадків порушення «соцзаконності» та інших злочинів, здійснених працівниками репресивно-каральних органів і пов'язаних з вбивством місцевих мешканців, зокрема, 7 – працівниками органів МДБ, 17 – органами міліції, 5 – військовослужбовцями ВВ МДБ [12, 13]. Крім того, мав місце 21 випадок незаконного застосування зброї з боку працівників органів міліції західних областей УРСР, в результаті яких було поранено 21 особу [12, 13].

Загалом була тенденція до зменшення порушення соціалістичної законності у наступні роки у всіх областях Карпатського краю. Наприклад, в Івано-Франківській області 1950 р. порушення радянської законності зменшилася на 42% у порівнянні із 1949 р. У 1950 р. відбулося всього 116 порушень, в тому числі: а) 16 вбивств; б) 50 побиттів громадян; в) 14 незаконних обшуків і вилучення майна; г) 5 неосновних затримань громадян; д) 31 інше порушення.

Аналізуючи проступки і порушення за 1 і 2 квартал 1952 р., самі чекісти констатували, що у цілій Дрогобицькій області кількість порушень і аморальних проявів серед особового складу міліції після рішення бюро обкому КП(б)У майже не змінилося. Так, якщо у 2 півріччі минулого року мали місце 103 аморальні прояви і порушення службової дисципліни з боку 5,3% особового складу, то в першому півріччі 1952 р. – 92 порушення, тобто з боку 5% особового складу. Якщо в 4 кварталі 1951 було 55 аморальних проявів і порушень дисципліни (2,9% особового складу), то в 1 кварталі – 52 (чи 2,8%) і в 2 кварталі – 40 (чи 2,2%). За видами порушень: 35 випадків п'янства (1 квартал – 28, 2 квартал – 7), 14 випадків халатного ставлення до виконання службових обов'язків (7/7), 10 порушень поштової служби (6/4), 7 порушень радянської законності (3/4), 4 самовбивства і спроби до цього (2/2), 2 незаконних застосування зброї із пораненням (1/1), 4 крадіжки, присвоєння, розтрата (3/1), 5 випадків грубого і неухважного ставлення

до громадян (0/5), 10 – інші (1/9). Всього 92 (52/40). Як бачимо, деяке, хоча і незначне, зменшення кількості порушень у другому кварталі відбулося, головним чином, за рахунок другоступневих видів порушень, менше підлягаючих обліку, інші серйозні порушення навпаки збільшилися [20, 11].

Самі чекісти (28 травня 1945 р.) змушені були визнати, що постійно збільшувалося число випадків порушення соціалістичної законності зі сторони бійців (ВБ і ГОГП), які знаходилися в районах і селах, констатуючи, що проти такого стану речей більшість райпрокурорів не вели боротьби. Порушення соцзаконності набрало значних масштабів, і щоб хоч якось усунути ганебне явище, пропонувалося кваліфікувати як військові злочини [16, 59]. Проте відносно суворі заходи не давали відчутного результату.

Серйозною причиною беззаконня з боку представників силових структур була кругова порука, а відповідно те, що особливі інспекції НКВС і НКДБ спеціально затягували із розслідуванням справ працівників, які вчинили злочин, безкарність (або не співмірність покарання щодо вчиненого злочину). Так, особливою інспекцією УНКВС Дрогобицької області 25 квітня 1945 р. не було закінчено слідство на співробітника Славського РВ НКВС Ухалкіна, хоча злочин ним був скоєний 30 грудня 1944 р. (у нетверезому стані, вийшовши з приміщення РВ НКВС, відкрив хаотичну стрільбу і вбив дружину бійця ВБ, яка йшла у приміщення НКВС до свого чоловіка. Начальник РВ НКВС замість того, щоб прийняти міри по відношенню до Ухалкіна, заарештував бійця Борисова і вилучив у нього все майно, частину якого присвоїли співробітники РВ НКВС) [32, 279; 39, 300; 30, 49].

Загалом у проблемі порушення соціалістичної законності можна виокремити декілька напрямків: незаконні затримання і утримання під вартою, використання заборонених методів ведення слідства, самовільні розстріли та вбивства, пограбування, вилучення і присвоєння майна, ганебні поведження, побиття, гвалтування, хабарництво, самогубства, перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи, поранення, тортури, тощо:

- *незаконні затримання і утримання під вартою*, які, звичайно, супроводжувалися пограбуванням, побиттям. З 1 січня по 15 червня органами МВС Дрогобицької області було затримано 3591 особу, з яких заарештовано лише 829. Решта, 2 762 особи, були затримані безпідставно [2, 647]. До речі, з метою усунення зазначених недоліків пропонувалось спрямувати у відділ ББ п'ять досвідчених слідчих з міліції. Заступника начальника УНКВС підполковника держбезпеки В.В. Васильєва було зобов'язано надати допомогу слідчому відділенню ББ (начальник – старший лейтенант держбезпеки Горнін) [37, 78].

Аналогічна ситуація мала місце і в інших областях. Так, станом на 9 лютого 1946 р. перевірка у Рахівській окрузі Закарпатської області встановила факти грубого порушення революційної законності з боку Окружного комітету, органів прокуратури і суду, які виявилися у незаконних масових притягненнях селян до кримінальної відповідальності за невиконання трудових повинностей. Так, народний комітет, не з'ясувавши причин невиконання населенням трудової повинності, передав окружному прокурору списки на 400 селян для притягнення до кримінальної відповідальності. На основі цих списків прокурор Ващук і народний суддя Половага почали масові судові процеси проти селян. Без будь-якого попереднього розслідування їх викликали групами по 15–20 осіб і судили. Багато з них на початку судового процесу навіть не знали причин виклику в суд. В результаті масового притягнення селян до судової відповідальності, серед них виявилися навіть особи, які через

свій похилий вік та інші поважні причини трудгужповинностям не підлягали [15, 249–250].

3-поміж причин незаконних ув'язнень і затримань називали те, що саме керівництво спецорганів не перевіряло первинні дані на основі слідства, поспішно намагалося провести масові арешти і через тортури змусити заарештованих взяти на себе неіснуючу провину [5, 134]. Факти незаконних затримань і ув'язнень мали місце протягом усього періоду становлення та функціонування радянської влади у Карпатському краї ОУН [21, 9; 22, 9зв.; 30, 51].

- *використання заборонених методів ведення слідства.* Відсутність дисципліни була одним із елементів, які породжували злочинність. Для підвищення рівня дисципліни всі вироки (за злочинами працівниками НКВС, НКДБ, міліції і військовослужбовців військ НКВС), які виносив ВТ, видавалися відповідними наказами і оголошувалися всьому особовому складу. Копії вироків висилалися ВТ і начальникам прикордонних військ українського округу по справах їхніх військовослужбовців. Однак всі спроби підняти дисципліну не мали успіху.

У системі репресивно-каральних органів витворилася ситуація повного беззаконня, тотальних порушень дисципліни, неодмінним елементом яких були постійні побиття, знущання над ув'язненими. Причому, це дозволяли собі як звичайні рядові працівники, так і керівники відділів. Так, Дмитро Камінський на слідстві давав покази про свою приналежність до ОУН, від яких потім відмовлявся. Били його начальник 2 відділу УНКДБ Івано-Франківської області підполковник державної безпеки Марченко і заступник начальника відділення 2 відділу старший лейтенант державної безпеки Макаров [5, 131].

3 травня 1945 р. на засіданні бюро Дрогобицького обкому КП(б)У обговорювалося питання про порушення так званої «соцзаконності» начальником Турківського РВ НКДБ І. Дубовиком, старшим оперуповноваженим А. Сергєєвим, які в процесі ведення слідства застосовували до затриманих фізичні засоби впливу. Крім того, Дубовик дав санкцію на арешт шести ні в чому не винних осіб, яких було побито. За це Дубовику і Сергєєву було винесено лише догану. Невдовзі співробітники Турківського РВ НКДБ самовільно розстріляли 2 особи [30, 145–146].

7 січня 1949 р. у село Нижні Ворота Воловецького округу прибув червоноармієць 311 полку зв'язку військ МДБ Іван Сальков із території Дрогобицької області до солдат 437 поста (цього ж полку) із метою товариської зустрічі. Будучи у селі Нижні Ворота, І. Сальков у нетверезому стані 7 січня 1949 р., приблизно о 22.00, зайшов у сільський клуб, де у цей час демонструвалася кінокартина для мешканців села, і кинув ручну гранату. В результаті вибуху 12 громадян с. Нижні Ворота отримали незначні поранення [6, 55–56].

Не допомагали спеціально відряджені оперативні працівники міністерства з метою перевірки фактів порушення радянської законності (значна частина фактів, про які писав прокурор, підтвердилася, окремі лише частково), які були в УМДБ західних областей УРСР, вказаних у листі військового прокурора військ МВС Українського округу (від 6 липня 1948 р. №2/004859) [10, 305 – 306].

Водночас потрібно сказати, що із роками спецоргани все-таки почали ретельніше вести слідство. Прокурори військового округу краще стали відноситися до справ зазначених, деякі справи поверталися знову у слідчі органи, а ув'язнені звільнялися. Від слідчих органів вимагали ґрунтовніших доказів націоналістичної діяльності. Володіючи цією інформацією, націоналісти рекомендували свідкам не давати слідчому і суду ніяких показів. Зазначали, при цьому, що судять енкаведистів за порушення соціаліс-

тичної законності. Ці обставини потрібно було врахувати і після кожного такого випадку писати скарги прокурорам на грабежі і катування еміведистів, як можна більше «компроментувати цих злодіїв» [13, 344].

- **самовільні розстріли та вбивства.** Особливо ганебним явищем були самовільні, безпідставні розстріли захоплених націоналістів, запідозрених у співпраці із визвольним рухом, навіть звичайних мирних осіб [27, 58].

Начальник Сторожинецького районного відділу НКВС Чернівецької області видав наказ, яким попереджав повстанців про те, що в разі їхнього невиходу до 1 жовтня 1944 року з лісу, місцеві жителі будуть розстріляні. 17 жовтня цей наказ було приведено до виконання: на околиці Сторожинця відбувся прилюдний розстріл трьох мирних мешканців цієї околиці у присутності їхніх дітей та рідних. Унаслідок цих вакханалій населення Сторожинця почало масово тікати до Румунії: з 17 по 20 жовтня втекло 16 сімей [1, 263].

Аналогічні факти безпідставного розстрілу мирних жителів мали місце в інших районах Дрогобицької, Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької областей. Зрозуміло, що така «суворість» закону до працівників сприяла здійсненню злочинів.

Не допомогали боротися із порушеннями і періодичні партійні наради. Часто під час своєї роботи працівники здійснювали декілька порушень. Так, на районних партійних зборах Городенківського району Івано-Франківської області (5 серпня 1946 р.) розглядали питання порушення окремими членами соціалістичних законів. З них наводився приклад старшого оперуповноваженого міліції Герасименка, який під час допитів бив затриманих у КПЗ. Партієць Савіцький у стані сп'яніння застрелив невинного громадянина, після цього його заарештували і почали вести слідство. На захист себе і своїх і підлеглих начальник РВ МДБ сказав, що «порушення радянських законів є компрометацією радянської влади», не забув відзначити, що всі випадки порушень радянської законності в органах МДБ були у більшості при начальнику РВ МДБ Захарові [28, 50зв.].

- **пограбування.** Ще більшою проблемою стали постійні пограбування, які охопили усі області, а в окремих регіонах стали серйозною проблемою, яку не могла вирішити прибула адміністрація. Так, чекісти писали, що із прибуттям і розміщенням військових частин 52 армії і прикордонних військ на території Дрогобицької області із серпня по 20 жовтня зареєстровано значну кількість випадків, коли бійці і офіцери ЧА, п'янствуучи, порушували радянську законність, займалися мародерством, руйнували будинки і навіть проводили контрреволюційну агітацію серед мешканців [19, 105зв.–106; 26, 170–172; 25, 75–76, 79–130; 30, 48, 50, 57, 60, 62, 297–300, 323]. Проблема набрала суттєвих масштабів та охопила усі регіони, про що, наприклад, в окремих місцях дислокації різних підрозділів радянська влада навіть видавала спеціальні постанови про мародерства і незаконні присвоєння речей, цінностей, зброї рядовим і сержантським складом 237 і 240 ОСБ 19 СБ ВВ НКВС (Чернівецької області) [8, 183].

Група агентів-бойовиків Хустського окрвідділу МДБ Закарпатської області в складі Михайла Антона, Філіпа Антон, Петра Лемка, Василя Тегза під керівництвом агента-бойовика Кармелюка протягом 1948 р. на території округу під видом ОУН здійснила 13 збройних пограбувань, в ряді випадків тяжко побивши потерпілих. При цьому використовували зброю, отриману в Хустському окружному відділі МДБ [1, 176].

Проблема пограбувань набрала серйозних масштабів і призвела до того, що про неї доповідали народному комісару державної безпеки СРСР В. М. Меркулову, народному комісару державної безпеки 3 рангу Савченку (від заступника начальника 2 управління НКДБ СРСР комісар державної безпеки Родіонов). 5 червня 1945 р. направляв висновок

про незаконні вилучення і використання речей і цінностей, заарештованих окремими працівниками УНКДБ Івано-Франківської області. Для вирішення проблеми вважалося за необхідне командувати до неї слідчого особливої інспекції і співробітника АХФУ НКДБ УРСР для ретельного розслідування фактів про незаконне вилучення і присвоєння співробітниками УНКДБ речей і цінностей заарештованих [15, 31].

Розслідування встановило, що контроль і облік майново-матеріальних цінностей, вилучених у заарештованих, був організований незадовільно. Мали місце поодинокі випадки, коли речі заарештованих вилучалися до рішення судових органів, і окремі працівники УНКДБ, будучи особисто зацікавлені, довідуючись про наявність необхідних їм речей, вилучали їх і забирали собі в особисте користування. Так, у заарештованій за антирадянську агітацію Г. І. Яжемської зам. начальника 2 відділу УНКДБ, майор державної безпеки Рибалов вилучив і перевіз до себе на квартиру м'який диван, 6 м'яких стільців, настінний годинник, килим і крісло. Рибалов зробив це з дозволу колишнього заст. начальника УНКДБ, підполковника держбезпеки Павленка. Речі заарештованій Яжемської перевіз до себе на квартиру також заступник начальника 2 відділу УНКДБ, капітан держбезпеки Качур (шафу, письмовий стіл, дерев'яну канапу, 2 стільці, дзеркало). Ці речі Качур взяв із дозволу начальника УНКДБ, полковника Михайлова. Частина речей (ліжко, гардероб, стіл, швейну машинку, костюм жіночий та ін.) взяв собі оперуповноважений 3 відділення 2 відділу УНКДБ, мл. лейтенант держбезпеки Верещак, у провадженні якого знаходилася справа за звинуваченням Яжемської [15, 32]. Частина речей, вилучених у заарештованих, використовувалася для облаштування конспіративних квартир і гардеробу. Відсутність належного контролю і обліку давала можливість окремим працівникам займатися присвоєнням матеріальних цінностей. УНКДБ було вилучено 12 приймачів, однак вони ніде не оприходовані, в наявності на складах їх нема, а кому вони роздані, невідомо. До речі, незаконне захоплення майна мало іншу сторону медалі. В складних матеріальних умовах вони породжували нездорову обстановку в колективі [15, 33–34].

1947 р. у Кіцманському р-ні Чернівецької області відбулася серія пограбувань, яку здійснювала група із 3 працівників УМДБ: син члена Чернівецького обласного суду, Константин Гребнев (1918 р.н.), працював начальником постачання артілі «1 травня», колишній завскладом УМДБ; Володимир Пицєпа (1927 р.н., член ВЛКСМ, матрос перебував у короттерміновій відпустці), його мати працювала членом Чернівецького обласного суду; Микола Облогин (1925 р.н., член ВЛКСМ), вахтер слідчого відділу УМДБ; Єфим Титорович (1923 р.н., кандидат у члени ВКП(б)), вахтер УМДБ; Константин Філіпов (1924 р.н.), колишній радіооператор УМДБ; Степан Існюк (1915 р.н.), водій УМДБ; Леонід Сидоров (1919 р.н.), водій артілі «1 травня» [3, 105]. Організатором групи був К. Гребнев [3, 105 зв.].

Окрім цього, потрібно сказати, що із другою більшовицькою окупацією збільшується число кримінальних злочинів. Аналізуючи соціальний склад осіб, які здійснили кримінальні злочини, чекісти відзначили серед них особи, які прибули із східних областей за продуктами харчування, кримінально-гастролюючого елемента, грабежі і вбивства за рахунок окремих морально нестійких військовослужбовців частин, які дислокувалися на території [3, 24].

- *ганебні поводження*. До речі, це не була особливість областей Карпатського краю, аналогічні злочини вчинялися по усіх західних областях УРСР [8, 123, 131–133, 240]. Проблеми виникали у контексті періодичних конфліктів між різними військовими частинами. Так, на території Яремчанського р-ну дислокувалася військова група 131 за-

лізнодорожного будівельного батальйону, яким командував підполковник Устинов. За час перебування з 1944 р. бійці і окремі офіцери вказаної частини порушували соцзаконність, натомість керівництво не тільки не присікало це, але й заохочувало злочини. Серед них: бійці у стані оп'яніння вривалися у громадські місця, погрожували зброєю співробітникам РВ НКВС і бійцям прикордонної комендатури 112 прикордонного відділу і проводили безцільну стрільбу, при цьому руйнували будинки, відмовлялися підпорядковуватися представникам місцевих органів влади [11, 190–190зв.].

- **побиття.** У Чорнолицькому р-ні заступник райуповмінзагу Дрошдов у селі Поточище незаконно відбирав зерно і муку, бив громадян, за що був притягнений до кримінальної відповідальності [29, 13].

- **гвалтування.** Одночасно з іншими видами злочинів чекісти особливо часто займалися гвалтуваннями. Реальні цифри відновити неможливо, оскільки вони ретельно приховувалися та замовчувалися. Однак масштаби проблеми не дозволили її цілковито замовчати. Більше того, сучасні дослідники стверджують, що часто проводили цілеспрямовано арешти жінок для подальшого гвалтування. Так, Т. Строкач підкреслював, що серед заарештованих НКВС та НКДБ жінки складають 60 %. Документи ОУН відзначали, що після арешту майже всі дівчата ставали хворими на венеричні недуги [42, 9].

- **хабарництво.** Потрібно відзначити ще один вид порушення соцзаконності, притаманний радянській системі, – хабарництво, що, до речі, розвалювало саму систему зсередини. Це явище мало місце протягом усього періоду її існування і охоплювало усі сфери життя. Чи не вперше ми довідуємося про це із матеріалів кінця листопада 1944 р., за якими працівники Самбірського районного військового комісаріату і призовної комісії займалися незаконними звільненнями від військової служби військовозобов'язаних, беручи за це великі хабарі. Чекісти з'ясували, що члени призовної комісії на чолі з начальником 2 частини РВК Пендурином систематично звільняли військовозобов'язаних, а за це отримували хабарі (як продовольчими речами, так і грошима). До цієї справи були причетні практично всі працівники: голова призовної комісії Іван Пендурин; завідувач Самбірським районним оздоровчим відділом і голова медкомісії при РВК Марія Литвинова, а також лікарі, секретарі і навіть технічні працівники. Для перевірки роботи РВК була створена нова комісія, яка переглянула осіб, раніше визнаних непридатними до служби у ЧА і встановила факти масового звільнення військовозобов'язаних. Тільки по одному населеному пункту Бісковичі було незаконно звільнено від служби 35 осіб, що складає 80% від усіх, хто підлягав призову [30, 7–10; 18, 14–15зв.]*. Діяла ціла схема, у якій кожен мав свою функцію і виконував роль. Окремі працівники, переважно технічні, займалися «обробкою» призовників, роз'яснювали їм можливість звільнення від служби і виступали посередниками [18, 17]. Подібні явища звільнення військовозобов'язаних мали місце в інших районних військових комісаріатах.

За період із 1944 р. по 1 січня 1946 р. у Дрогобицькій області притягнуто до кримінальної відповідальності 19 осіб як хабарників, які незаконно звільняли осіб від служби [17, 54зв.].

- **самогубства, перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи.** Наслідком безкарності, вседозволеності, був низький рівень дисципліни, постійне зловживання алкоголем, відсутність контролю за порушеннями, а також значна кількість самогубств. 30 червня 1945 р. у своєму службовому кабінеті РВ НКДБ покінчив життя самогубством (вистрілом у скроню) начальник Стрілківського РВ НКДБ, капітан дер-

* ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 46. – Арк. 7 – 10; ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп.6. – Спр. 29. – Арк. 14 – 15зв.

жавної безпеки Василь Андрусенко. Розслідування встановило, що співробітники РВ НКДБ у сімей підпільників неодноразово відбирали овес для коней райвідділу. Більше того, особисто В. Андрусейко виїжджав у с. Гвоздець, де в одного із місцевих мешканців відібрав чоловічі штани і полотно, із якого пошив собі матрац. Із цього питання неодноразово викликався у РК КП(б)У [23, 22–23; 30, 170–171]. У процесі розслідування було встановлено, що В. Андрусенко до службових обов'язків відносився халатно, своєю роботою у західних областях УРСР був невдоволений, неодноразово виявляв упадницькі настрої і систематично пиячив. В УНКДБ Дрогобицької області прибув у жовтні 1944 р. Наказом наркома державної безпеки УРСР 31 червня 1944 р. за розвал роботи у Балаклеєвському РВ НКДБ В. Андрусенко був заарештований в адміністративному порядку на 15 діб без виконання службових обов'язків, після чого відділом кадрів НКДБ УРСР направлений у розпорядження УНКДБ Дрогобицької області. Тобто відкомандировані кадри мали не тільки низький професійний, але й морально-етичний рівні жоден керівник із східних областей УРСР не бажав відправляти кращих працівників у західні області УРСР. Прибувши в область, В. Андрусенко був призначений спочатку старшим оперуповноваженим 2 відділу УНКДБ, а потім начальником Стрільківського РВ НКДБ. За період роботи у Дрогобицькій області двічі піднімав питання перед відділом кадрів УНКДБ про свій виїзд із області через хворобу. У зв'язку з цим направлявся на лікарську комісію при санчастині УНКДБ Дрогобицької області і два рази був признаний придатним для роботи в органах НКДБ в умовах західних областей УРСР [23, 24–25; 30, 172–174].

Перевірка стану військової дисципліни у штабі 3 стрілкового батальйону 215 сп 82 сд ВВ МДБ Українського округу (дислокувався у м. Рожнятів Станіславської області) виявила ряд серйозних порушення військової дисципліни серед керівного складу штабу. Викриті факти порушень дисципліни були отримані в результаті бесід із оперативним складом і деякими офіцерами, особливо з оперуповноваженим контррозвідки ВВ МДБ Українського округу лейтенантом Хаснутдиновим, який оперативно обслуговував цей район [7, 13]. Так, командир 3 сп 215 сп майор Павло Федорович Лисенко (1913 р.н, с. Баране-Поле Богуславського р-ну Київської області, член ВКП(б) (1941), освіта 7 кл.) на посаду командира був призначений у серпні 1946 р., прибув із військ МДБ, які дислокувалися у Німеччині. Будучи командиром окупаційних військ, у Німеччині він систематично пиячив, вів розгульний спосіб життя, особовим складом не займався, внаслідок цього у батальйоні з'явилося багато аморальних проявів. За бездіяльність і пияцтво у 1946 р. майор П. Лисенко Військовим трибуналом був засуджений умовно до 2 років позбавлення волі із зняттям із займаної посади. У зв'язку з цим рішенням суду був відкомандирований у розпорядження відділу кадрів ВВ МДБ Українського округу. Проте, не дивлячись на рішення суду, його було знову призначено командиром батальйону [7, 14]. Відновившись на посаді командира 3 сб 215 сп, майор П. Лисенко продовжував пиячити, вчиняти аморальні вчинки і халатно ставитися до виконання службових обов'язків, зокрема, пиячив як у громадських місцях, так і в робочому кабінеті батальйону, вимагав гроші від підпорядкованих йому офіцерів, брав у борг буфетах і чайних м. Рожнятова. Водночас підтримував інтимні зв'язки із місцевою мешканкою Поліною Темною, на цьому ґрунті у його власній сім'ї відбувалися конфлікти [7, 15–17].

Дехто навіть після звільнення з роботи продовжував злочинну діяльність. Так, у спецдонесенні (листопад 1949 р.) секретаря Богородчанського РК КП(б)У секретареві Станіславського обкому КП(б)У зазначалося, що у районі проживав колишній начальник РВ МДБ Сиромятніков, який, не маючи засобів для існування, часто займається

Ільницький В. Порушення «соціалістичної законності» при утвердженні...
вимаганням. Наголошувалося на потребі переселити порушника, оскільки це могло негативно вплинути на роботу райвідділу МДБ, у якого і без того був неопозитивний імідж [43, 411].

Висновки. Об'єктивно зазначимо, що формальні засудження і покарання були швидше вимушеним кроком, щоб, по-перше, хоч якось вгамонити морально деградований контингент працівників, по-друге, зупинити дискредитацію в очах населення всієї радянської адміністрації, яка і так не користувалася підтримкою місцевих, більше того, ставала ненависна (через загарбницьку поведінку) для усіх мешканців регіону. До речі, самі чекісти, очевидно, тішили вище керівництво порівняльними звітами порушень соціалістичної законності із попередніми роками та констатували зменшення негативних явищ. Облпрокуратура, як правило, повідомляла вищі органи тільки про надзвичайні події, залишаючи в стороні випадки нібито незначних порушень у той час, як, по суті, вони були серйозними. Тобто значна частина порушень просто не реєструвалися, а відповідно розслідування по них не велося [30, 157]. Отже, порушення соцзаконності зумовлювалося низькими моральним, освітнім, професійним рівнями кадрів та матеріальним забезпеченням, постійним зловживанням алкоголем тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи та матеріали / Іван Білас. – К. : Либідь ; Військо України, 1994. – 688 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша / Іван Білас. – К. : Либідь ; Військо України, 1994. – 432 с.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 90 (1951). – Спр. 33.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 90 (1951). – Спр. 49.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 54 (1953). – Спр. 3. – Т. 1.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 11..
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 6. – Т. 2.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 65 (1953). – Спр. 4.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 65 (1953). – Спр. 5.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1953). – Спр. 8. – Т. 5.
11. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 107 (1954). – Спр. 1.
12. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 59.
13. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18.
14. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 7. – Спр. 4. – Т. 3.
15. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 92. – Спр. 52.
16. ГДА СБУ. – Ф. 17. – Оп. 24. – Спр. 7.
17. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 121.
18. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 29.
19. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 33.
20. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 295.
21. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 603.
22. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 605.
23. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 606.
24. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 608.
25. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 609.
26. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 97.
27. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 10. – Спр. 25.
28. ДАІФО. – П-12. – Оп. 1. – Спр. 23.
29. ДАІФО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 558.

30. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 46.
31. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 9. – Спр. 62.
32. Іваненко В. ОУН і УПА у Другій світовій війні : проблеми історіографії та методології [монографія] / Валентин Іваненко, Віктор Якунін. – Дніпропетровськ : «АРТ-ПРЕС», 2006. – 424 с.
33. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.) / Анатолій Кентій. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.
34. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.
35. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) // [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. – Київ ; Торонто : [б.в.], 2002. Книга перша : 1943–1945. – 596 с.
36. Повоєнна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : Колективна монографія / [відп. ред. В. М. Даниленко]. – У 2-х книгах, 3-х частинах. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 3. – 336 с.
37. Поліковський М. Радянська міліція в боротьбі з українським підпіллям на Дрогобиччині (1944–1950 рр.) (мовою документів) / Микола Поліковський // Студії політологічного центру "Генеза". – 1997. – №1. – С. 76–80.
38. Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / Анатолій Русначенко. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.
39. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 496 с.
40. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоївок НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА / Володимир Сергійчук. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2006. Видання друге, доповнене. – 184 с.
41. Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
42. Український національно-визвольний рух на Прикарпаття в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. – Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2010. – Том. 2. – Книга 2 (1945 – 1946). – 696 с.
43. Український національно-визвольний рух на Прикарпаття в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. – Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. – Том. 2. – Книга 3 (1947 – 1957). – 768 с.

Статтю подано до редакції 20.11.2014 р.